

ЗАПАХОВІ АСОЦІАЦІЇ У РОМАНАХ І.РОЗДОБУДЬКО ТА Н.СНЯДАНКО

Світ художньої літератури є надзвичайно складним, суперечливим та поліфонічним. Визначальною його ознакою є образність. Образний світ художнього тексту є різноплановим, він фіксує найрізноманітніші прояви життя людини, всього того, що її оточує. Домінуючим при аналізі художнього твору є зосередження уваги, в першу чергу, на специфіці розкриття образу людини, який конкретизується залежно від рецепції, через “зорові (візуальні), слухові (аудіальні), аудіовізуальні, дотикові (тактильні), смакові, запахові” образи [4, 35].

У багатьох літературознавчих працях увага акцентується на візуальних образах (наприклад, кольористика), при дослідженні лірики та ліро-епосу П.Тичини мова йде про аудіовізуальні образи. Але досить рідко предметом дослідження у художньому тексті стають одоративні (запахові) відчуття. Як правило, ця проблема постає під час аналізу роману П.Зюскінда “Парфуми” [3, 16-25]. Суттєве пояснення такого феномену подає І.Я.Франко у статті “Із секретів поетичної творчості”: “Смак і запах, хоч безмірно важні для фізіології нашого тіла, для психології мають далеко меншу вагу. Відповідно до цього і наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означення різних смаків, а ще бідніша на означення запахів” [9, 78]. Саме відсутність лексем на означення запахових відчуттів спричинила мінімальне їх використання у художньому тексті. У подальших міркуваннях дослідник наводить ще одну закономірність щодо еволюціонування одоративних образів у художній літературі від давнини до XIX ст.: “...чим примітивніше життя чоловіка, чим примітивніша поезія, тим меншу роль грає запах, тим бідніша мова на його означення, тим менше згадують про нього поети” [9, 79]. Тож з розвитком суспільства збагачується новими одоративними враженнями людина, і це знаходить своє втілення у художніх текстах сучасної літератури, у яких особливо відчутна людська тілесність, конкретизація ж якої відбувається через запахові асоціації.

Мета дослідження передбачає з’ясування специфіки використання одоративних асоціацій у постмодерних текстах української літератури. Для аналізу обрано романи І.Роздубудько “Шості двері” та Н.Сняданко “Чебрець в молоці”.

Кожну людину протягом життя супроводжує велика кількість запахів. Адже запах виникає при дії пахучих речовин на рецептори слизової оболонки носової порожнини [2, 169]. В носову порожнину людини кожної хвилини проникають десятки подразників, з яких ми тільки деякі свідомо розрізняємо. Над проблемою запахів працювали такі вчені: В.А.Новожилів, В.Сельчонок, А.Артюмова та ін. Встановлено два механізми впливів запахів: асоціативний та рефлекторний [4, 5]. У зв’язку з тим, що більшість запахів навколишньої дійсності носить підсвідомий характер, то ми хочемо детальніше зупинитися на асоціативному механізмі їх передачі у сучасному постмодерному тексті.

Запахи, впливаючи на психіку людини, здатні викликати спогади, асоціації. Одні аромати змушують нас згадати той чи інший краєвид, бачений колись, інші – сумні або щасливі події з минулого. Запахи фіксуються в нашій пам’яті. Кожен аромат, так само, як і колір чи звук, певним чином діє на людину, починаючи з перших днів її життя. Адже “запахи – правдивий зв’язок усього сущого, це носій певної інформації. Людину може зрадити пам’ять, слухові образи, але запах здатний поновити будь-яку життєву ситуацію. Запахи можуть розказати про його власника або ж, навпаки, оповити таємністю” [3, 17]. Нас зачаровує те, що викликає приємний стан душі і занурює у бажаний настрій. Будь-яка асоціація, пов’язана із запахом, пробуджує в нашому емоційному просторі ті почуття і переживання, які колись відбувалися в нашому житті [5, 57].

Запахова асоціація – це складний процес, тому що він формується між двома змістами людської свідомості [2, 42]. Спочатку виникає запах, а потім активізується пам’ять. Ці психологічні процеси виразно прослідковуються у творах Ірен Роздубудько та Наталки Сняданко. У романах “Шості двері” та “Чебрець в молоці” головні героїні повсякчас відчувають запахи, які тісно пов’язані з їхніми минулим і теперішнім життям.

У романі “Шості двері” Анні-Марії з раннього дитинства запам’ятався “...дух ненависних макаронів, залитих підгорілим молоком (жахливий сморід, який не можу терпіти досі!)” [6, 7]. А “...запах мокрого асфальту та вогких сірників” також асоціюється в неї з дитячими роками, тому що “...так пахло сто років в тому дворі її дитинства” [6, 228]. Авторка свідомо обрала дуже складні запахи, які важко уявити. І це характеризує героїню як емоційну людину, яка сприймає запахи не стільки рецептором, а нервовою системою.

Читаючи роман Наталки Сняданко “Чебрець в молоці”, розуміємо, що слову “запах” найкраще відповідає синонім сморід. У романі в натуралістичних рисах змальовано різкі, важкі побутові запахи, які посилюють пов’язані з ними специфічні емоційні стани головних героїнь Софійки та Лілі. Це “...запах з дитячих туалетів” [8, 183], “...неприємний запах тютюну” [8, 80], “...запах нічних каналізаційних випарів” [8, 85], “...міцний дух кількаденного поту...” [8, 141]. А ще “цей запах, сформований з великої кількості складників, що змагалися між собою в інтенсивності, – запах прянощів з бочок квашеної капусти, огірків та оселедців, яблук у дерев’яних ящиках, доповнювався вологуватим смородом сирі землі, що осипалася з підгнилої моркви й присохлих буряків. Можливо, це був не найприємніший у світі запах, але він і близько не здавався таким огидним, як сморід сечі й горілки, яким був просякнута асфальт” [8, 171]. На нашу думку, тут, ніби відбувається діалог між авторкою та читачем, своєрідна ольфакторна комунікація. Завдання письменниці полягає, скоріше за все, в тому, щоб опосередковано, за допомогою засобів мови активізувати запаховий досвід людини, яка читає роман. І настільки вона вміло передала ці неприємні запахи, що, дійсно, ми ніби відчуваємо той важкий, неприємний запах.

На відміну від твору Наталки Сняданко, у романі Ірен Роздобудько аналогічні побутові запахи легші і набагато приємніші. Вони дають нам змогу оцінити психоемоційний стан та чуттєвий настрій Анни-Марії: “...пахло фарбою, клеєм, ванном” [6, 65], “...запах рибний, м’ясний, кондитерський” [6, 259], “...запах новорічної ялинки” [6, 23]. У романі “Шості двері” запах, як правило, ретроспективний, з кожною хвилиною запахів накопчується нова хвиля згадок, що посилює пов’язані з ними специфічний емоційний стан героїні. Є запахи, які неочікувано вводять людину в трансний стан. Для Анни-Марії таким запахом був “...особливий запах воску” [6, 102] та “запах петуній, який знову наповнив кімнату, і тепер здавався їй нав’язливим і якимось нудотним, солодким, задушливим. Так пахло на цвинтарі” [6, 219]. Саме ці запахи окреслюють стан смутку і самотності протагоніста. Адже саме цей аромат забрав у головної героїні дорогих її серцю людей, які її любили, поруч з якими дівчині, а згодом жінці було тепло та затишно.

Серед різноманітних запахів міста Анна-Марія вловлює ледь відчутні тонкі аромати, які розкривають в ній прихований від інших душевний стан. Вечір для неї “...пахнув дощем і трохи кавою” [6, 103]. А “після дев’ятої вечора вулиці ще більше пахнуть кавою, до її аромату домішується запах акації, від якого голова йде обертом” [6, 121]. І ось “вона знову повними грудьми вдихає наркотичні запахи – акації, кави, розігрітого за день асфальту” [6, 122]. Це стимулюючі запахи, які дають яскраві, пряні, теплі асоціації, що збуджують нервову систему. Взагалі, кава має запах спокійної енергії. Кавовий запах зустрічаємо і в романі Наталки Сняданко: “...ранковий аромат кави з молоком” [8, 185], “...було трохи чути цигарковим димом і ще кавою та парфумами” [8, 60].

Якщо вже говорити про запахи, то не можна залишити поза увагою запахи людського тіла. Кожна людина має свої природні парфуми. Піт людини, яка поспішає на допомогу, відрізняється від поту того, хто біжить на злочин. Індивідуальний запах чоловіка і жінки залежить від багатьох причин, але в основному він пов’язаний з особливими гормонами імунної системи, біогенетичним полем та бактеріями, які живуть на нашій шкірі [1, 6]. Цей запах такий неповторний, як відбитки пальців, і в значній мірі визначає для нас привабливість чи непривабливість тієї чи іншої людини.

Коли Гренуй, головний герой роману П.Зюскінда “Парфуми”, “раптом усвідомив, що нічим не пахне, це його страшенно злякало. Він, що міг дізнатися про людину найпотаємніше за її запахом, нічого не знав про себе самого. Адже людина, яка не пахне, все одно, що не існує” [3, 16-25].

В аналізованих творах ми також зустрічаємо запахи людської плоті. У ситуації з Лілею (роман Н.Сняданко) вчителька історії “завжди пахла господарським милом та лупою” [8, 110], а вчителька музики “добре пахла якимись парфумами” [8, 134]. А Дарина, мати Лілі, відчувала “запах власного поту, який відчутнішав у вологому повітрі й зникав на палючому сонці” [8, 145]. А коли вона “...підійшла до жінки ближче, виходячи з автобуса, її обдало міцним духом кількаденного поту й застоюного грудного молока” [8, 141]. Ось, наприклад, мама Софійки, Алла, відчувала “...специфічний запах припудреного поту вивітрених парфумів під шаром пилу...” [8, 62].

У “Шостих дверях” Ірен Роздобудько майже не зустрічаються запахи, які пов’язані з людським тілом. Лише “від Ади пахне парфумами, сигаретним димом і вином...” [6, 123]. Але є помітними запахи невизначеного характеру: “Анни-Марії діставався лише запах. Дивний, ні з чим не зрівняний запах іншого світу” [6, 64], “чимось пахло” [6, 75]. Зустрічається нечітко окреслений запах – “слабкий знайомий запах вулиці” [6, 217]. Це дає змогу читачеві самостійно надумати і відтворити цей аромат.

Дитячі спогади Софійки з роману “Чебрець в молоці” асоціюються із запахами сімейного обіду, аромати якого надовго залишилися в її пам’яті. “Прокидалася під запах коньяку, шоколаду,

цитрини й торта “Наполеон” [8, 7]. “А мама з бабусяю збирали з тарілок залишки канапок зі шпротами, запах яких не вивітрювався з помешкання ще кілька днів” [8, 7].

Лікарня в Дарини, Ліліної мами, асоціюється з відштовхуючими запахами хлорки, “із сильним запахом нашатирного спирту – запах спирту долинав аж за двері” [8, 142], а також з лікарем, який говорив, “...дихаючи хмільними випарами” [8, 142].

Так, люди часто згадують запахи, аби забезпечити кращий доступ до пам’яті, тому що деякі з найбільш старих та емоційно яскравих спогадів асоціюються саме із запахами, що було і у випадку Анни-Марії. Але за цими старими запахами дівчина почала відчувати зовсім нові аромати: “Новий запах у квартирі насторожив її: пахло фарбою, клеєм, ванном” [6, 65]. “Вона заплющила очі й раптом чітко відчула новий запах, що пробивається крізь аромат кави й дурману петуній.... Це був запах мокрого асфальту й вогких сірників...” [6, 228]. Як бачимо, ці нові запахи героїня сприймала дуже насторожено, тому що вона боялася змін у своєму житті і жила лише минулим.

У творах рідко зустрічаються квіткові аромати, які діють на нервову систему заспокійливо і викликають теплі, приємні асоціації. В романі Наталки Сняданко пахне магнолією, бузком, ялівцем та чебрецем в молоці, що є символом сімейного затишку, родинного щастя. А в тексті Ірен Роздобудько “...світанок забирає із собою запах петуній. Замість нього так само пахне морем” [6, 184], яке асоціюється з волею, наповнює душу героїні теплом.

За класифікацією запахів Х.Хенгінга виділяють шість основних запахів: фруктовий, квітковий, смолистий, запах прянощів, гнилі та горіння [2, 340]. Але чуттєве сприйняття ароматів не можна вкладати в чіткі рамки цієї класифікації, що ми побачили і зрозуміли на прикладі вище розглянутих романів. Адже запахові відчуття, насправді, дуже складно передати за допомогою слів, а тим більше підпорядковувати їх якійсь класифікації.

Отже, в аналізованих романах одоративні асоціації є досить поширеними. У кожній письменниці відчутні індивідуально-авторські суб’єктивні підходи до образного втілення запахових відчуттів. Так, в І.Роздобудько домінують позитивні запахові асоціації, а у Н.Сняданко – негативні. Щодо групування запахів, то І.Роздобудько віддає перевагу запахам природного походження, а Н.Сняданко – запахам побутового характеру. Але у статті ми лише окреслили проблему, яка вимагає більш ґрунтовного дослідження у наступних літературознавчих студіях.

Список використаних джерел

1. Артемова А. Ароматы и масла исцеляющие и омолаживающие. – Спб.: Издательство “ДИЛЯ”, 2008. – 160 с.
2. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Мещеряков, В.Зинченко. – Спб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 672 с.
3. Вовк Т. Хто володіє запахами, той володіє серцями людей. Літературно-естетична вітальня // Зарубіжна література. – 2007. – № 13. – С. 16-25.
4. Іванишин В.П. Тезаурус до курсу “Теорія літератури” / Василь Іванишин. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2007. – 112 с..
5. Новожилов В.А. В мире запахов. – М.: Знание, 1988. – 48 с.
6. Роздобудько І. Шості двері: [роман] / Ірен Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2008. – 270 с.
7. Сельченко К.В. Скрытые признаки ароматов // Сельченко К.В. Новейшая цветопсихология. – Минск: Харвест, 2007. – С. 56-61.
8. Сняданко Н.В. Чебрець в молоці: [роман] / Н.В. Сняданко. – Харків: Фоліо, 2008. – 218 с.
9. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості // Франко І.Я. Збір.творів: У 50 т. – К., 1981. – Т.31. – С. 45-119.

Анотація. У статті здійснено аналіз запахових асоціацій у творчості сучасних українських письменниць. Для аналізу обрано романи І.Роздобудько “Шості двері” та Н.Сняданко “Чебрець в молоці”. Автори демонструють у творах індивідуально-авторські підходи до передачі різнопланових запахових асоціацій.

Ключові слова: образ, запах, асоціація, відчуття, індивідуально-авторський.

Summary. The analysis of the aromatic associations in the works of modern Ukrainian writers was realized in this article. We choose the novels of I.Rozdobudko “The sixth door” and N.Snyadanko “The thyme in milk” for the analysis. The writers display the individually-author’s points of view to reproduce manifold aromatic associations.

Key words: the character, the smell, the association, the feeling, individually-author’s.